

جریمه تاخیر تادیه در بانکداری بدون ربا

سیدعباس موسویان
دانشیار پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

مقدمه

• یکی از مسائلی که در معامله‌های مدت‌دار به‌ویژه در معامله‌های بانکی مطرح است، عدم پرداخت دیون و بدهی‌ها در سررسیدهای مقرر است. این عدم پرداخت آثار منفی فراوانی بر روابط معاملی جامعه می‌گذارد که مهم‌ترین آنها سلب اعتماد عمومی و کاهش معامله‌های مدت‌دار، کاهش قرض‌الحسنه و کاهش روح تعاون و همکاری بین افراد است.

• بر این اساس ضرورت دارد فقیهان، حقوق‌دانان و کارشناسان بانکی، با مطالعه عوامل تأخیر در پرداخت و آثار و پیامدهای اجتماعی و اقتصادی آن و با رعایت ضوابط شرعی و مصالح جامعه، راهکارهایی عملی برای حل عادلانه و منصفانه مشکل پیدا کنند.

• یکی از راهکارهای حل این مشکل «جریمه تأخیر تنديها» یا «خسارت تأخیر تأديه» است که قوانین مربوط به آن به دلایل تشابه با عنوان «ریا» محل بحث و گفت‌وگو است.

مقدمه

تحقیق حاضر از سه بخش تشکیل شده است.

۱. فتاوی مراجع تقلید

در این بخش فتاوی مراجع بزرگوار تقلید درباره موضوع جریمه تأخیر تأديه در معاملات بانکی با مراجعه به رساله‌های توضیح‌المسائل و استفتائات جدید ارائه شده است،

۲. قوانین پولی و بانکی درباره جریمه تأخیر

در این بخش قوانین پولی و بانکی و آئین‌نامه‌های اجرایی درباره جریمه تأخیر تأديه مطرح شده است،

۳. مقالات علمی

در بخش پایانی نه مقاله علمی منتشر شده در مجلات معتبر، درباره مبحث جریمه تأخیر تأديه جمع‌آوری و ارائه شده است.

بخش اول: فتوای مراجع تقلید درباره جرمه تأخیر تأدیه

آیت الله العظمی امام خمینی

آنچه بانک و یا غیر بانک از بدهکار در صورت تأخیر پرداخت از تاریخ سررسید اضافه می‌گیرد حرام است و گرفتن آن جائز نیست، هر چند که دو طرف معامله به این معنا تراضی داشته باشند.

آیت الله العظمی بهجت

سؤال: آیا خسارت تأخیر ادای دین و دیرکرد را می‌توان ضمن عقد لازم شرط کرد؟

جواب: خیر، حرام و ربا است.

سؤال: آیا ممکن است به نحو مشروع در بعض موارد، مثل وارد شدن ضرر به شخص به واسطه خسارت تأخیر ادای دین را گرفت؟ یا به صورت شرط در ضمن عقد لازم و نظیر اینها، با ملاحظه این که ارزش پول هم در حال تغییر است؟

جواب: وجهی شرعی برای خسارت تأخیر تأدیه نیست.

آیت الله العظمی گلپایگانی

شرط زیاده اگر چه به عنوان حق الزحمه و سایر مذکورات در سؤال باشد ربا و حرام است و جرمه نیز حرام است ولی اگر مدیون به نحو شرعی در ضمن عقد خارج لازم ملتزم شده باشد که اگر از موعد مقرر تأخیر انداخت مبلغ معینی مجاناً بدهد، اشکال ندارد.

بخش اول: فتوای مراجع تقلید درباره جرمه تأخیر تأدیه

آیت الله العظمی صافی گلپایگانی

سؤال: در قرارداد قرض یا غیر آن، شرط می‌شود که «در صورت عدم تسویه کامل اصل بدهی ناشی از قرارداد در سررسید مقرر، علاوه بر اصل بدهی، مبلغ معادل ۱۲ درصد مانده بدهی برای هر سال به ذمه متعهد این قرارداد تعلق خواهد گرفت»، آیا شرط مزبور با مشکل ربا و غیر آن مواجه می‌باشد یا خیر؟ و آیا میان قرض و غیر آن هم‌چون بیع نسبه یا سلف در این باره فرق هست یا نه؟

جواب: اگر مفهوم شرط مذکور، مجاز بودن مدیون در تأخیر ادای دین در مقابل ۱۲ درصد باشد، ربا و حرام است و اگر مقصود الزام مدیون بر ادای دین رأس مدت مقرر باشد که وجه التزام در مقابل عدم ادا باشد، ظاهراً اشکال ندارد، والله اعلم.

آیت الله العظمی تبریزی

سؤال: آیا اجازه می‌فرمایید که در عقدهایی چون مضاربه یا قرض الحسنه، دو طرف توافق نمایند: در صورتی که پرداخت کننده بدهی در قسط دیرکرد داشته باشد، مبلغی بر اصل بدهی و قرض او برابر هر روز آن افزوده، و از وی دریافت شود؟

جواب: شرط هیبه مبلغی در ضمن عقد مضاربه، مانعی ندارد؛ و عمل به آن مادامی که مضاربه باقی است واجب است؛ و شرط هیبه علیه مقتضی در ضمن عقد قرض، ربا است و جایز نیست. والله العالم.

بخش اول: فتوای مراجع تقلید درباره جرمه تأخیر تأدیه

آیت الله العظمی سیستانی

سؤال: اگر چیزی را از کسی قرض بگیریم و دهنده شرط کند که در صورت تأخیر از مقرر وجهی را به عنوان جریمه مازاد برشیء مقروض دریافت کند اشکال دارد؟
جواب: جایز نیست.

آیت الله العظمی صانعی

دیرکرد و خسارت تأخیر تأدیه، اگر در متن عقد شرط بشود، به حکم شرط، مانعی ندارد.

آیت الله العظمی فاضل لنکرانی

سؤال: اگر خسارت تأخیر تأدیه به صورت شرط ضمن عقد لازم باشد، آیا اخذ این خسارت جایز است؟

جواب: شرط پرداخت خسارت در ضمن عقد لازم، در صورتی که مقدور طرف باشد و حدود آن تقریباً معین گردد، ظاهراً بی اشکال است و اخذ آن در این فرض مانعی ندارد.

بخش اول: فتوای مراجع تقلید درباره جرمه تأخیر تأدیه

آیت الله العظمی مکارم شیرازی

۱. اگر خسارت تأخیر پرداخت دین به صورت شرط ضمن عقد لازم باشد اخذ آن جایز است؟
جواب: اگر در ضمن عقد خارج لازم شرط بشود جایز است.

۲. جریمه دیرکرد با ربا تفاوت‌هایی دارد، از جمله این که در ربا از ابتدا سود تعلق می‌گیرد، ولی در خسارت تأخیر تأدیه پس از فرا رسیدن سررسید و عدم پرداخت این وجه سود تعلق می‌گیرد و در واقع مجازات ظلمی است که به طلبکار می‌شود و جبران قسمتی از خسارت وارده می‌باشد، چرا که تورم در جامعه حدود ۲۰٪ است و آنچه در قانون پیش بینی شده ۱۲٪ می‌باشد. با توجه به تفاوت مذکور جریمه دیرکرد چه حکمی دارد؟

جواب: جریمه دیرکرد اگر جنبه تعزیر از سوی حکومت اسلامی داشته و به صورت عادلانه باشد، جایز است. همچنین اگر در عقد جداگانه خارج لازمی قید شده باشد، ولی اگر به معنای سود اجباری باشد، حرام است.

بخش اول: فتوای مراجع تقلید درباره جرمه تأخیر تأدیه

آیت الله العظمی موسوی اردبیلی

سؤال: دریافت دیرکرد اقساط وام‌های معوقه افراد توسط بانک‌ها حکمش چیست؟
جواب: گرفتن دیرکرد با شرط قبلی ضمن عقد در مقابل عمل نکردن به تعهد پرداخت وام در وقت خود و تخلف از آن اشکال ندارد.

آیت الله العظمی نوری همدانی

سؤال: با توجه به اینکه ظاهراً در قوانین فعلی در مورد عدم انجام تعهد در موعد مقرر برای جبران خسارت نسبت به اصل بدهی، به میزان ۱۲ درصد به عنوان خسارت تأخیر پیش‌بینی شده است و ظاهراً بانک‌ها آن را عمل می‌کنند. آیا این خسارت شرعاً رباست؟
جواب: در صورتی که طبق مقررات مربوط به بانک‌ها عمل شود باید خسارت پرداخت شود.

آیت الله العظمی وحید خراسانی

سؤال: آیا جرمه دیرکرد توسط بانک و دارایی (مالیات) صحیح است یا ربا می‌باشد؟
جواب: جرمه در مورد تأخیر پرداخت وام جایز نیست.

بخش اول: فتوای مراجع تقلید درباره جرمه تأخیر تأدیه

آیت الله غلامرضا رضوانی

سؤال: بانک‌ها ضمن تمدید مدت وصول اعتبارات اعطایی، شرط می‌نمایند که مشتری علاوه بر مبلغ بدهی معوق، جرمه تأخیری برای مدت مورد تمدید را نیز بپردازد. آیا بانک‌ها می‌توانند وصول جرمه تأخیر را در حدی که طبق قرارداد تحقق یافته باشد، شرط تمدید زمان وصول مطالبات خود قرار دهند. یعنی آیا بانک‌ها می‌توانند تمدید مدت وصول را به‌طور کلی موکول به دریافت مبلغ معینی تحت عنوان «جرمه تأخیر» بنمایند؟

جواب: بانک‌ها به یکی از دو طریق می‌توانند علاوه بر مبلغ بدهی طرف، مبلغی به عنوان جرمه یا به هر اسم که بنامند بگیرند:

الف. در قرارداد وام با طرف شرط کنند که هرگاه از قرارداد تخلف کرد و در رأس موعد مقرر وام را نپرداخت مبلغی را که مورد نظر است اضافه بر اصل بدهی اول بپردازد.

ب. در قرارداد داد وام شرط کنند که اگر نسبت به وام قبلی از موعد مقرر در پرداخت تأخیر شد مبلغی علاوه بر اصل بدهی اول بپردازد

بخش دوم: قوانین و مقررات

پیشنهاد شورای پول و اعتبار

"در صورت عدم تسویۀ کامل بدهی ناشی از قرارداد تا سررسید مقرر، به علت تأخیر در تأدیۀ بدهی ناشی از این قرارداد از تاریخ سررسید تا تاریخ تسویۀ کامل بدهی، مبلغی به ذمۀ امضا کننده این قرارداد تعلق خواهد گرفت. از این رو وام یا اعتبارگیرنده با امضای این قرارداد ملزم و متعهد می شود تا زمان تسویۀ کامل بدهی ناشی از این قرارداد، علاوه بر بدهی تأدیه نشده مبلغی معادل ۱۲/۰ مانده بدهی برای هر سال نسبت به بدهی مذکور بر حسب قرارداد، به بانک پرداخت نماید. به همین منظور وام یا اعتبارگیرنده، ضمن امضای این قرارداد به طور غیر قابل برگشت به بانک اختیار داد که از تاریخ سررسید تا تاریخ تسویۀ کامل بدهی، معادل مبلغ مورد قرار داد از حساب های وام و یا اعتبارگیرنده برداشت یا به همان میزان از سایر دارایی های آن تملک نماید. اخذ مبلغ مقرر موضوع این ماده مانع تعقیب عملیات اجرایی برای وصول مطالبات بانک نخواهد شد". محسن نوربخش رئیس کل بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

بخش دوم: قوانین و مقررات

مصوبه شورای نگهبان

فقه های شورای نگهبان با تغییر مختصری پیشنهاد شورای پول و اعتبار را پذیرفته و آن را در نامه ای به طور رسمی ابلاغ کردند:
«رئیس کل بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران؛ عطف به نامه شماره ۴۰۹۵/۵ مورخ ۲۸/۱۱/۱۳۶۱، موضوع در جلسه فقه های شورای نگهبان مطرح گردید و به شرح زیر اظهار نظر شد: عمل به ترتیبی که در چهارصد و هفتاد و نهمین جلسه شورای پول و اعتبار تصمیم گرفته شده و ضمیمه نامه فوق الذکر ارسال داشته اند با اصلاح عبارت "تسویۀ کامل بدهی" به عبارت "تسویۀ کامل اصل بدهی" اشکالی ندارد و مغایر با موازین شرعی نمی باشد».

لطف الله صافی دبیر شورای نگهبان

بخش سوم: مقالات علمی

۱. بررسی فقهی - حقوقی قوانین جریمه و خسارت تأخیر تأدیه در ایران

در این مقاله که توسط سیدعباس موسویان در مجله فقه و حقوق (بهار ۱۳۸۴) منتشر شده است، سیر تحولات قوانین مربوط به بدهکارانی که در عین توانایی پرداخت، به دلایلی حاضر به پرداخت بدهی خود نبوده و در نتیجه، مشکلاتی را برای جامعه و طلبکاران پدید می‌آورند، مطرح می‌شود. همچنین جدیدترین قوانین مصوب در این باره تبیین و از جهت فقهی مورد بررسی قرار می‌گیرد و نشان داده می‌شود که آنها گرچه با برخی آرای فقهی مراجع تقلید سازگار و با برخی ناسازگار هستند اما براساس مستندات فقهی قابل قبولی بنیان نهاده شده‌اند.

بخش سوم: مقالات علمی

۲. مشروعیت خسارت تأخیر تأدیه

دومین مقاله نوشته آیت‌الله سید محمد موسوی بجنوردی است که در مجله متین شماره ۱۹ به چاپ رسیده است. نگارنده درباره پیدایش خسارت تأخیر تأدیه در بانک و میزان خسارت تأخیر تأدیه بانک‌ها پیش از انقلاب اسلامی و وضعیت قراردادهای و مطالبه‌های بانک‌ها از بدو پیروزی انقلاب اسلامی تا شروع قانون عملیات بانکی بدون ربا سخن به میان آورده و همچنین به بررسی خسارت تأخیر تأدیه از نظر قانون و فقهای عظام و حقوق‌دانان و طرح نظریات و دلایل موافقان مشروعیت مطالبه خسارت تأخیر تأدیه و نیز طرح دلایل مخالفان و پاسخ به آنها پرداخته است. ایشان در نهایت می‌گویند در حقیقت علت وجودی این خسارت ناشی از عهدشکنی متعهد و بدهکار است که باید مطابق قواعد ضمان قهری، ضرری را که متعهد سبب ایجاد آن شده جبران کند.

بخش سوم: مقالات علمی

۳. شرط کیفی مالی در بانکداری بدون ربا

سومین مقاله توسط آیت الله محمد علی تسخیری نگارش شده و در فصلنامه فارسی فقه اهل بیت شماره ۳۵ به چاپ رسیده است. نویسنده معتقد است شرط جریمه غرامتی است که هریک از خریدار و فروشنده آن را هنگام بستن قرارداد، به عنوان کیفر اخلال در مقتضای عقد یا در آنچه که در ضمن عقد به آن ملتزم یا متعهد شده‌اند، تعیین می‌کنند و گاه از آن با عنوان «وجه الالتزام» یاد می‌شود. ایشان معتقدند این مقوله با ربای جاهلی «تعطی» یا «تری» متفاوت است و علت تفاوت این است که در اینجا وام دهنده قبل از هر چیز از بدهکار می‌خواهد طلبش را بپردازد و پس از آن که وی از پرداخت طلب تخلف کرد، از وی درخواست می‌کند تا به شرط مورد توافقشان عمل کند.

بخش سوم: مقالات علمی

۴. مطالعه تطبیقی خسارت تأخیر تأدیه در حقوق ایران و فقه امامیه

چهارمین مقاله را دکتر سیدحسن وحدتی شبیری نوشته است که در مجله اقتصاد اسلامی شماره ۱۲ چاپ شده است. این مقاله به ابعاد فقهی و حقوقی خسارت تأخیر تأدیه می‌پردازد. نویسنده معتقد است که قانون‌گذار با چهار شرط امکان مطالبه خسارت تأخیر تأدیه را به طور کلی امکان‌پذیر ساخت اما فقیهان به طور عموم خسارت تأخیر تأدیه وجه نقد را به هر شکلی ربا و حرام دانسته‌اند و این در حالی است که برخی فقیهان با تفکیک میان وجه التزام و ربا، درج شرطی در ضمن عقد به منظور مدیون به رعایت زمان سررسید را مشروع دانسته‌اند؛ چنان که برخی از فقیهان هم مطالبه خسارت تأخیر تأدیه را در فرض کاهش شدید ارزش پول و تمکن مدیون از ادای دین در سررسید، پذیرفته‌اند.

بخش سوم: مقالات علمی

۵. آثار و احکام شرط تعیین خسارت ناشی از تأخیر و عدم اجرای تعهد در حقوق ایران با مطالعه تطبیقی در حقوق انگلیس

این مقاله را دکتر ولی‌الله احمدوند در مجله مصباح شماره ۵۳ منتشر کرده است. در نظام‌های حقوقی مورد مطالعه برای عدم ایفای تعهد یا تأخیر در ایفای آن، ضمانت‌های اجرایی در نظر گرفته شده است که از این میان، مقاله به یکی از ضمانت‌های اجرایی تحت عنوان «شرط تعیین خسارت ناشی از تأخیر یا عدم اجرای تعهد در نظام حقوقی ایران و انگلیس» می‌پردازد و آثار و احکام مترتب بر این شرط را مورد کنکاش قرار می‌دهد. نویسندگان در پایان به این نتیجه می‌رسد که اگرچه میان قوانین ایران و انگلیس در این زمینه مشابهت فراوانی وجود دارد اما درباره شرط عدم مبالغه‌آمیز بودن خسارت و مطالبه خسارت در طول «مطالبه ایفای عین تعهد» و خسارت عدم نفع میان نظام حقوقی ایران و انگلیس تفاوت وجود دارد.

بخش سوم: مقالات علمی

۶. بررسی فقهی - حقوقی جرمه تأخیر

ششمین مقاله که دکتر مجید رضایی آن را نوشته و در مجله اقتصاد اسلامی شماره ۶ به چاپ رسیده است، به راه‌حل نظام بانکداری ایران در مشکل تأخیر تأدیه دیون در بخش پولی و بازار سرمایه پرداخته است. نظام بانکداری ایران با استفاده از قرار دادن تعهد پرداخت جریمه به صورت شرط در عقود شرعی با تصویب شورای نگهبان، از متخلفان جریمه تأخیر می‌گیرد.

از نظر نویسندگان راه‌حل‌های مطرح شده برای گرفتن جریمه تأخیر، مانند جرم‌بودن تأخیر و تعزیر مالی، جریمه تأخیر در برابر تورم، جریمه برای ضرر وارد آمده و جواز دریافت جریمه به علت تعهد پرداخت به صورت شرط، از نظر فقهی قابل دفاع نیست و باید مشکل را با استفاده از شیوه‌های دیگری مانند شیوه‌های تنبیهی و تشویقی و تبدیل اقساط به خرید سهام حل کرد.

بخش سوم: مقالات علمی

۷. توافق بر خسارت در قراردادهای

این مقاله را آقای مرتضی عادل نوشته و در مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، شماره ۵۳ به چاپ رسیده است. در مقاله کوشش شده است که با عنایت به اصل آزادی اراده و قراردادهای به قوانین و مقررات و مبنای فقهی شرط وجه التزام نگاه شود و حداکثر حمایت برای توافق طرفین ارائه شود. نویسنده نتیجه می‌گیرد که به‌رغم کاستی‌هایی که مقررات کشور درباره توافق طرفین بر خسارت‌های قراردادی دارد، هنوز مقررات موجود تا حد فراوانی پاسخگوی این امر بوده و به طرفین قراردادهای امکان می‌دهد با توافق یکدیگر میزان خسارت ناشی از تخلف قراردادی را تعیین کنند. از نظر وی ربا وقتی است که فرد در زمان تسلیم پول به عنوان قرض یا هر عنوان دیگر، مبلغی اضافه مقرر کند تا مقترض یا مدیون پس از اتمام موعد اصل را به همراه آن مبلغ اضافه که مصداق بارز ربا است مسترد دارد، در حالی که در خسارت تأخیر تأدیه اگر مقترض یا مدیون اصل مبلغ را در موعد مقرر باز نگرداند (عنصر تقصیر) باید خسارت را بپردازد.

بخش سوم: مقالات علمی

۸. بررسی وجه التزام مندرج در قرارداد

نویسنده مقاله آقای امیرحسین آبادی است و در مجله الهیات و حقوق شماره ۶ به چاپ رسیده است. نویسنده به دنبال جواب این سؤال است که آیا وجه التزام، کیفر تخلف از انجام تعهد و نوعی مجازات مدنی است که برای متخلف از انجام تعهد در نظر گرفته شده یا این نهاد حقوقی (وجه التزام) نوعی جبران خسارات وارده به متعهدله است که از نقض تعهد به وی وارد شده است؟

نویسنده چنین نتیجه می‌گیرد که آنچه در تشخیص اثر حقوقی وجه التزام اهمیت دارد، قصد مشترک طرفین است. دادگاه باید این قصد مشترک را کشف و بر مبنای آن اتخاذ تصمیم کند.

بخش سوم: مقالات علمی

۹. بررسی وجه التزام مندرج در قرارداد

نهمین مقاله با عنوان «بررسی راهکارهای حل مشکل تأخیر تأدیه در بانک‌های بدون ربا» نوشته سیدعباس موسویان است. این مقاله در مجله فقه و حقوق شماره ۸ منتشر شده است. مقاله با مطالعه علل و عوامل تأخیر و آثار اقتصادی و اجتماعی آن، معیارهایی برای ارزیابی راهکارها ارائه می‌دهد، سپس با استفاده از آن معیارها به نقد و بررسی راهکارهای پیشنهادی می‌پردازد و سرانجام به این نتیجه می‌رسد که برخی از راهکارها مشکل فقهی دارند و برخی ناکارآمد هستند و سرانجام هنوز راه‌حلی که در عین مشروعیت، کارایی مناسب داشته باشند، ارائه نشده است و جا دارد با توجه به آموزه‌های دینی راه‌حل‌های بهتری پیشنهاد شود.

